arXiv:1512.03830v2 [physics.gen-ph] 23 Apr 2016

ВАРІЯЦІЙНІСТЬ З ПОХІДНИМИ ДРУГОГО ПОРЯДКУ, РЕЛЯТИВІСЬКЕ ПРИСПІШЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ „ДЗИҐИ“ З ТЕНЗОРОМ КРИВИНИ У ДВО-ВИМІРНОМУ ПРОСТОРІ-ЧАСІ

Роман МАЦЮК

Інститут прикладних проблем механіки і математики
НАН України,
вул. Наукова, $3^{\text{б}}$, Львів 79000

Редакція отримала статтю 15 грудня 2008 р.

Скорочит

Подаємо варіяційний опис геодезійних кіл у двовимірному ріманівському многовиді. Вивчаємо пов'язання з рухом одновимірної релятивіської „дзиґи“ і взагалі з релятивіськи–сталоприспішеним рухом.

1. ВСТУП

Приспішення та гіперболічна нить. Геодезійним колом в геометрії зветься сплющена нить всюди сталої першої Френе–кривини k. „Сплющена“ означає, що уздовж ниті всі повищі кривúни є зеро. Дивним чином це поняття збігається, незалежно від вимірів простору, з фізичним означенням сталоприспішеного руху [1]: графіком релятивіського сталоприспішеного руху є сплющена світова нить сталої кривини k, яка в цьому випадку зветься прискоренням пробної частки. Спільним визначальним рівнянням, як геодезійного кола, так і світової ниті рівноприспішеного руху, записаним в природному вúдмірі

$$g_{mn}\frac{Dx^m}{ds}\frac{Dx^n}{ds}=1\,, \tag{1}$$

є таке [2]:

$$\frac{D^3x^l}{ds^3}+g_{mn}\frac{D^2x^m}{ds^2}\frac{D^2x^n}{ds^2}\frac{Dx^l}{ds}=0. \tag{2}$$

PACS 2006 numbers 11.15.Kc, 02.40.Ky, 45.20.Jj, 45.50.-j

Стаття подається в авторській редакції

„Дзиґа.“ Частина людей вірить, що рух релятивіської дзиґи потрібно описувати рівнянням Матісона (гляди уклад (3.29) з письма [3], а також пи́сьма [4], [5] та [6]):

$$M\frac{Du^n}{ds} = \frac{D^2u_m}{ds^2}\,S^{nm} - \frac{1}{2}R^n{}_{mkl}u^m S^{kl}\,. \tag{3}$$

Це рівняння, окрім природного відміру вздовж світової ниті власним часом, передбачає ще й додаткову *умову Матісона–Пірані* (гляди [3], с. 182), яка повинна супроводжувати будь–які перетворення, з ним пов'язані:

$$u_n S^{nm} = 0. \tag{4}$$

У двовимірному світі „інтеґральна“ умова Матісона–Пірані (4) просто забороняє будь-який розвиток. Далі у Відділі 3. спробуємо на варіяційній основі так переробити рівняння Матісона (3), щоби рівняння рівноприспішеного руху стало його узагальненням.

2. ВАРІЯЦІЙНЕ РІВНЯННЯ ДЛЯ ГЕОДЕЗІЙНИХ КІЛ

Позначки. Коли записуємо світову нить $\sigma \subset \mathfrak{M}$ (в геометричних термінах – одновимірний підмноговид (лже)ріманівського простору $\mathfrak{M}$) за допомогою функцій $x^n(\xi)$, говоримо про *стежку* $\tau : \xi \mapsto x^n(\xi)$ у многовиді $\mathfrak{M}$, образом якої є ця нить, иньшими словами, – про параметричне зображення підмноговиду σ, або, ще по-иньшому, про виказ ниті σ з певним відміром змінною ξ. Сам підмноговид σ є при цьому *слідом* стежки τ. Часом ще говорять про *непараметризовані доріжки,* або ж непараметризовані криві, що є те саме. Якщо стежки, які є розв'язками деякого диференційного рівняння, ними ж і залишаються при зміні відміру (тобто, при довільному локальному невиродженому перетворенні незалежної змінної ξ), то кажемо про відповідне рівняння, що воно *невíдмірне* (часом кажуть „непараметризоване“, або ж „параметрично–байдуже“).

Упохіднення за змінною ξ позначаємо крапкою, коваріянтне упохіднення – штрихом; замість $\dot{x}$ пишемо u. Простір змінних $\{x^n, u^n, \dot{u}^n \ldots \overbrace{\ldots}^{r-1} u^n\}$ має ім'я. Це є простір r–швидкостей Ересмана $T^r\mathfrak{M}$, який має своє, нутрішнє означення, що не залежить од впровадженої тим чи иньшим способом системи координат. Функцію Ляґранжа позначаємо літерою L, $L : U \subset T^r\mathfrak{M} \to \mathbb{R}$. Ту саму функцію, виражену в координатах $\{x^n, u^n, \dot{u}^n, \ddot{u}\ldots\}$, позначаємо L^u.

2.1. Ві́дмірна байдужість у механіці Остроградського.

На многовиді $T^r\mathfrak{M}$ означені так звані „основні ділачі“ $\zeta_1 \ldots \zeta_r$, які узагальнюють поле Ліувіля [7], [8]. З їх поміччю можна висловитися, зокрема, щодо умов безвідмірності ріжних побудов, які творимо на просторі $T^r\mathfrak{M}$. До порядку 2 ці ділачі є такими:

$$\zeta_1 = u^n\frac{\partial}{\partial u^n} + 2\,\dot{u}^n\frac{\partial}{\partial \dot{u}^n}, \qquad \zeta_2 = u^n\frac{\partial}{\partial \dot{u}^n}\,. \tag{5}$$

Деяка функція f, задана на (частині) простору $T^2\mathfrak{M}$, не є залежною від перетворення похідних $u^n, \dot{u}^n$, зумовленого довільним (локальним, взаємно–однозначним) перетворенням незалежної змінної ξ, в тім, і тільки, разі, коли

$$\zeta_1 f = 0, \qquad \zeta_2 f = 0\,. \tag{6}$$

З другого боку, деяка иньша функція L, задана на (частині) простору $T^2\mathfrak{M}$, створює параметрично–байдуже варіяційне завдання з функціоналом $\int L(x^n, u^n, \dot{u}^n)\,d\xi$, якщо, і тільки, наступні умови Цермело задоволені(гляди [8], або ще [9], уклад 8.19):

$$\zeta_1 L = L, \qquad \zeta_2 L = 0\,. \tag{7}$$

У прийнятих в механіці Остроградського поняттях кількостей руху

$$p_n^{(1)} = \frac{\partial L^u}{\partial \dot{u}^n}, \qquad p_n = \frac{\partial L^u}{\partial u^n} - \frac{dp_n^{(1)}}{d\xi} \tag{8}$$

вираз, і відповідне рівняння Ойлера–Пуасона подаються таким утвором:

$$\mathcal{E}_n = \frac{\partial L^u}{\partial x^n} - \frac{dp_n}{d\xi} = 0\,, \tag{9}$$

а функція Гамільтона таким:

$$H = p_n^{(1)}\dot{u}^n + p_n u^n - L^u\,.$$

Спосіб виказу функції Гамільтона у поняттях ділачів (5) був отриманий в Україні [10] і, незалежно, в іберійському світі [11]:

Річ 1

$$H = \zeta_1 L - \frac{d}{d\xi}\zeta_2 L - L\,.$$

Наступне речення стає тепер очевидним:

Річ 2 *Якщо деяка функція $L_{\rm I}$ творить параметрично–байдуже варіяційне завдання і якщо деяка иньша функція $L_{\rm II}$ є безвідмірною, то в такому випадку відповідна функція Гамільтона $H_{L_{\rm II}+L_{\rm I}} = -L_{\rm II}$, так що функція $L_{\rm II}$ є сталою руху для екстремалей варіяційного завдання з функцією Ляґранжа $L = L_{\rm II} + L_{\rm I}$.*

У двовимірному світі можна добути квадратний корінь з виразу $(u \wedge u')\cdot(u \wedge u')$, який входить до означення кривини ниті:

$$k = \frac{\|u \wedge u'\|}{\|u\|^3} = \pm\sqrt{|g|}\,\frac{\epsilon_{kn}u^k u'^n}{\|u\|^3}\,. \tag{10}$$

Річ 3 *Варіяційне завдання з функцією Ляґранжа*

$$L^{\mathcal{R}} = k - m\,\|u\| \tag{11}$$

творить геодезійні кола у двовимірному (лжe)ріманівському многовиді.

Доведення. Що множина геодезійних кіл вичерпується слідами екстремальних стежок варіяційного завдання (11), я намагався довести в недавній роботі, яка доступна лиш в Інтернеті [12] ♡.

2.2. Коваріянтність.

Вираз Ойлера–Пуасона означує добре збудовану нутрішню геометричну сутність співзмінної („коваріянтної“) природи; кількість же руху p_n з другого означення в укладі (8) – ні. Аби подати вираз Ойлера–Пуасона у вигляді, який полегшує числення на многовиді, оснащеному засобами співзмінного упохіднення (як-от ріманівською лучністю), добре було б запровадити співзмінні кількості руху (ще кажуть „імпульси“). Робиться воно ось як.

У просторі $T^2\mathfrak{M}$ переводимо заміну координатних функцій:

$$\upsilon\,:\{x^n,u^n,\dot{u}^n\}\mapsto\{x^n,u^n,{u'}^n\}$$

і запроваджуємо позначку: $L^\upsilon = L^u\circ\upsilon^{-1}$. Маємо взори для перерахунку похідних:

$$\frac{\partial L^u}{\partial\dot{u}^n}=\frac{\partial L^\upsilon}{\partial {u'}^n}\,,\ \frac{\partial L^u}{\partial u^n}=\frac{\partial L^\upsilon}{\partial u^n}+2\,\frac{\partial L^\upsilon}{\partial {u'}^q}{\Gamma^q}_{mn}u^m,\ \frac{\partial L^u}{\partial x^n}=\frac{\partial L^\upsilon}{\partial x^n}+\frac{\partial L^\upsilon}{\partial {u'}^q}\,\frac{\partial {\Gamma^q}_{ml}}{\partial x^n}\,u^l u^m. \tag{12}$$

Наступним кроком запроваджуємо співзмінні кількості руху

$$\pi^{(1)}=\frac{\partial L^\upsilon}{\partial u'}\,,\qquad \pi=\frac{\partial L^\upsilon}{\partial u}-{\pi^{(1)}}'\,. \tag{13}$$

Річ 4 *Припустімо, що функція Ляґранжа L залежить тільки від диференційних інваріянтів $\gamma = u\cdot u$, $\beta = u\cdot u'$, $\alpha = u'\cdot u'$. У такому випадку вираз Ойлера–Пуасона є:*

$$\boxed{\mathcal{E}_n = -{\pi'}_n - {\pi^{(1)}}_q {R_{nkm}}^q u^m u^k} \tag{14}$$

Доведення переходить такими кроками:

Крок 1. Співзмінну кількість руху π, скориставши з першого співвідношення укладу (12) та взірця, як підраховувати співзмінну похідну (53), подаємо так:

$$\pi_n=\frac{\partial L^u}{\partial u^n}-2\,{\Gamma^q}_{mn}u^m{\pi^{(1)}}_q-{\pi^{(1)}{}'}_n\,. \tag{15}$$

Співзмінну похідну від кількості руху $\pi^{(1)}$, знову ж, користаючи із взірця (53), записуємо ось як:

$$\pi^{(1)\prime}{}_n = \frac{d}{d\xi}\pi^{(1)}{}_n - \Gamma^m{}_{ln}\pi^{(1)}{}_m u^l\,. \tag{16}$$

Крок 2. Посередництвом повищих співзмінних величин, змінна p_n із укладу (8) виражається так:

$$\begin{aligned} p_n &= \pi_n + 2\,\Gamma^q{}_{mn}u^m\pi^{(1)}{}_q + \pi^{(1)\prime}{}_n - && \text{(на основі (15))}\\ &\qquad\qquad - \frac{d}{d\xi}\pi^{(1)}{}_n && \text{(на основі (13))}\\ &= \pi_n + \Gamma^q{}_{mn}u^m\pi^{(1)}_q && \text{(на основі (16)).} \end{aligned} \tag{17}$$

Крок 3. Упохіднюючи (17) і застосовуючи (53) для того, щоб виразити звичайну похідну від змінних π та u в термінах, відповідно, співзмінних похідних π' та u', разом з (16), отримуємо:

$$\begin{aligned} \frac{d}{d\xi}p_n &= \pi'{}_n + \Gamma^l{}_{mn}\pi_l u^m + \frac{\partial\Gamma^l{}_{mn}}{\partial x^k}u^k u^m\pi^{(1)}{}_l\\ &\quad + (\Gamma^l{}_{mn}u'^m - \Gamma^l{}_{mn}\Gamma^m{}_{qk}u^q u^k)\pi^{(1)}{}_l + \Gamma^l{}_{mn}u^m(\pi^{(1)\prime}{}_l + \Gamma^q{}_{kl}\pi^{(1)}{}_q u^k)\\ &= \pi'{}_n + (\pi^{(1)\prime}{}_l + \pi_l)\Gamma^l{}_{mn}u^m + \pi^{(1)}{}_l\Gamma^l{}_{mn}u'^m\\ &\quad + \pi^{(1)}{}_q u^m u^k\left(\Gamma^l{}_{mn}\Gamma^q{}_{lk} + \frac{\partial\Gamma^q{}_{mn}}{\partial x^k} - \Gamma^q{}_{ln}\Gamma^l{}_{mk}\right). \end{aligned}$$

Крок 4. Вираз Ойлера–Пуасона (9) тепер прибирає вид:

$$\mathcal{E}_n = \frac{\partial L^v}{\partial x^n} - (\pi^{(1)\prime}{}_l + \pi_l)\,\Gamma^l{}_{mn}u^m - \pi^{(1)}{}_l\Gamma^l{}_{mn}u'^m - \pi'{}_n - \pi^{(1)}{}_l u^m u^k R_{nkm}{}^l\,.$$

Покажемо, що перші чотири доданки в цьому виразі творять зеро, – в умовах Речі, яку доводимо. Задля складання виразу

$$\frac{\partial L^v}{\partial x^n} = \frac{\partial L^v}{\partial\gamma}\frac{\partial\gamma}{\partial x^n} + \frac{\partial L^v}{\partial\beta}\frac{\partial\beta}{\partial x^n} + \frac{\partial L^v}{\partial\alpha}\frac{\partial\alpha}{\partial x^n}\,, \tag{18}$$

підрахуємо, послуживши взором (54):

$$\frac{\partial\gamma}{\partial x^n} = 2\Gamma^l{}_{mn}u^m u_l\,,\quad \frac{\partial\beta}{\partial x^n} = \Gamma^l{}_{mn}u^m u'_l + \Gamma^l{}_{mn}u'^m u_l\,,\quad \frac{\partial\alpha}{\partial x^n} = 2\Gamma^l{}_{mn}u'^m u'_l\,.$$

З другого боку, виходячи з означення (13), маємо:

$$\pi^{(1)}{}_n = \frac{\partial L^v}{\partial\beta}\,u_n + 2\frac{\partial L^v}{\partial\alpha}\,u'_n\,,\quad \pi^{(1)\prime}{}_n + \pi_n = 2\,\frac{\partial L^v}{\partial\gamma}\,u_n + \frac{\partial L^v}{\partial\beta}\,u'_n\,. \tag{19}$$

Віднявши вирази (19), з відповідними множниками $\Gamma^l{}_{mn}u'^m$ та $\Gamma^l{}_{mn}u^m$, од виразу (18), одержуємо зеро ♡.

2.3. Рівняння Ойлера–Пуасона для означеної кривини.

Візьмімо за функцію Ляґранжа, про яку йдеться в Речі 2, так звану *означену* кривину

$$L_{\rm II} = \tilde{k} \stackrel{\rm def}{=} \sqrt{|g|}\,\frac{\epsilon_{mn}u^m u'^n}{\|u\|^3}\,. \tag{20}$$

Для такої функції Ляґранжа співзмінні імпульси суть:

$$\pi^{(1)}{}_n = \sqrt{|g|}\,\frac{\epsilon_{kn}u^k}{\|u\|^3}\,, \qquad \pi_n = \sqrt{|g|}\,\frac{\epsilon_{kn}u'^k}{\|u\|^3}\,, \tag{21}$$

Докладніше про техніку здобуття виразів (21) можна довідатися з інтернет-письма [12].

Підрахуймо похідну π' від кількості руху π в укладі (14). При цьому важливо пам'ятати, що співзмінну похідну π'_n потрібно обчислювати, виходячи з означення (53), застосованого до другого виразу в укладі (21), і, так само, похідну $\frac{du'^k}{d\xi}$ потрібно обчислювати, виходячи з того ж правила (53):

$$\frac{du'^k}{d\xi} = u''^k - \Gamma^k{}_{lm}u'^m u^l.$$

Користаючи з укладу (55), врахувавши (56) разом зі взором спрощення (52), отримаємо

$$\pi'_n = -3\,\frac{\sqrt{|g|}\,(u\cdot u')}{\|u\|^5}\,\epsilon_{kn}u'^k + \frac{\sqrt{|g|}}{\|u\|^3}\,\epsilon_{kn}u''^k.$$

Річ 5 *У двовимірному світі рівнянням Ойлера–Пуасона для функції Ляґранжа*

$$\tilde{L}^{\mathcal{R}} = \tilde{k} - m\,\|u\| \tag{22}$$

є:

$$\boxed{m\,\frac{(u\cdot u)\,u'_n - (u'\cdot u)\,u_n}{\|u\|^3} = \frac{\omega_{kn}u''^k}{\|u\|^3} - 3\,\frac{(u\cdot u')}{\|u\|^5}\,\omega_{kn}u'^k + \frac{K}{\|u\|}\,\omega_{nm}u^m} \tag{23}$$

де $K = R_{12}{}^{12}$ *є кривина многовиду,* $\omega_{nm} = \sqrt{|g|}\,\epsilon_{nm}$ *є елемент об'єму.*

Доведення. Все, що осталося зробити – безпосереднім обчисленням отримати наступне спрощення у правій частині взору (14):

$$\mathcal{R}_n \stackrel{\rm def}{=} \frac{\sqrt{|g|}}{\|u\|^3}\,\epsilon_{mq}R_{nkl}{}^q u^m u^l u^k = \frac{\sqrt{|g|}\,K}{\|u\|}\,\epsilon_{nm}u^m \qquad \heartsuit. \tag{24}$$

Зауваження 1 *Рівняння (23), стяте зі швидкістю* u^n *, має вигляд*

$$0 = -\frac{d\tilde{k}}{d\xi}\,,$$

що безпосередньо ще раз підтверджує сталість кривини екстремальної нитi.

Діярій. Річ 3 давно була мені відома [13], як вислід заплутаних по-координатних підрахунків, виснажливих своєю безнадійно-одноманітною невпорядкованістю. Властивість кожної з кривин Френе бути сталою на естремальних нитях такого варіяційного завдання, де сама вона виступає функцією Ляґранжа, є одним з наслідків Речі 2, але я цю властивість усвідомлював тільки в рамцях плаского простору (гляди [10]). Причина моєї короткозорості полягала в тім, що сама Річ 2 до останнього часу успішно від мене ховалася. В письмі [14] згадана властивість щодо першої кривини Френе зостала голослівно поширена і на викривлений простір наслідком простої описки на сторінці 87, не зауваженої при вичитуванні. Самé варіяційне рівняння (23) було відомим тільки в плаского́му просторі, як єдиний розв'язок певного симетрійного оберненого варіяційного завдання [14]. Вигляд рівняння (23) в загальному ріманівському оточенні оставався таємницею з тієї причини, що „коваріянтні" міркування Відділу 2.2., зокрема, поняття співзмінних кількостей руху та їх виразів (21) ніяк не вирізнялися у мряці сумно згаданих по-координатних обчислень.

3. РІВНЯННЯ ДІКСОНА І ВАРІЯЦІЙНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ РІВНЯНЬ МАТІСОНА

Рівняння Матісона (3) можна отримати з більш загальної системи *рівнянь Діксона* [15]

$$P' = F\,, \tag{25}$$
$$S' = P \wedge u\,, \tag{26}$$

де величина P є деяким вектором, позначка $P \wedge u$ означає скісний тензор, збудований за правилом $(P \wedge u)_{nm} = P_n u_m - P_m u_n$, а сила взаємодії дзиґи S із ріманівською кривиною $R_{nm}{}^{kl}$ є такою*:

$$F_n = -\frac{1}{2} R_{nm}{}^{kl} u^m S_{kl}\,. \tag{27}$$

Виведення рівняння (3) із системи рівнянь (25, 26) в чотиривимірному світі супроводжується накладанням додаткової умови Матісона–Пірані (4) разом з її диференційним наслідком – *упохідненою умовою Матісона–Пірані* (гляди [3], уклад (3.21))

$$S'u + Su' = 0\,. \tag{28}$$

*Наше означення тензора кривини (57) ріжниться знаком від означення, прийнятого Діксоном.

У двовимірному світі будь-яка додаткова умова є непотрібною, оскільки матриця скісного тензора S невироджена, і, відповідно, рівнянь (25, 26) достатньо для визначення світової ниті. Ці рівняння є невідмірними: з них можна довідатися тільки про непараметризовані доріжки. Часом, для більшої визначеності та полегшення рахунків, до таких невідмірних рівнянь додають іще одне, наприклад, рівняння (1), яке усталює відмір. Тоді доповнена система рівнянь робиться геть невиродженою. Як зазначалося у Вступі, рівняння Матісона (3) вже є відміряне власним часом (1). Такий вибір відміру нас не влаштовує. Бо у нашім випадку він несумісний з упохідненою умовою Матісона–Пірані. Покажемо, чому.

У двовимірному світі скісний тензор S_{nm} може вважатися співвідносним з елементом об'єму:

$$S = -f\omega. \tag{29}$$

Відповідно, $S' = -f'\omega$. Упохіднена умова Матісона–Пірані має наслідком рівняння колінеарности

$$u' \wedge u = 0\,, \tag{30}$$

і, властиво, зводиться до вибору множника пропорційності $-f'/f$ в ньому. В'язь же (1), як і взагалі, вимога $u\cdot u = \mathrm{const}$ тепер узгодиться з упохідненою умовою Матісона–Пірані хіба що тільки у благóму випадку $f' = 0$. Упохіднена умова Матісона–Пірані є більш ліберальною: рівняння колінеарности, забороняючи, правда, прискорення k, не вимагає при цьому постійности *крутня* (просторово–одновимірного „спіну"). Таким чином, можемо замінити спосіб відміру, прийнятий у рівняннях Матісона, на иньший спосіб відміру світової ниті,– приєднавши до рівнянь Діксона (25, 26) упохіднену умову Матісона–Пірані (28). Звісно, про вигляд рівнянь Матісона (3) прийдеться забути, подібно до того, як ми розпрощалися з „інтеґральною" умовою Матісона–Пірані (4).

В попередньому дописі (уклад 16 праці [16]) пропонувалася така видозміна рівняння Матісона, яка вільна од умови $u\cdot u = 1$ і виведена в ширших рамцях тільки лиш упохідненої умови Матісона–Пірані:

$$\boxed{M\,\frac{(u\cdot u')u - \|u\|^2 u'}{\|u\|^3} = 3\frac{(u\cdot u')}{\|u\|^4}Su' - \frac{Su''}{\|u\|^2} - F} \tag{31}$$

Лівий бік цього рівняння є виразом Ойлера–Пуасона для функції Ляґранжа $M\|u\|$, якщо тільки вважати величину M сталим числом.

Можна було б і не долучати жодних додаткових умов відміру до рівнянь Діксона – ці рівняння й так уже самі собою визначать світову нить. Та нам цікаво, чи можливе варіяційне вираження системи Діксона рівноцінним рівнянням без змінної S, зате вищого (третього) порядку. Тут важливим є факт, що у двовимірі варіяційне рівняння третього порядку ніяк не може бути параметрично-байдужим, оскільки у варіяційному рівнянні третього порядку біля найстаршої похідної множником завжди мусить стояти скісна матриця, яка у двовимірі є невиродженою. Иньшими словами, шукаємо варіяційне рівняння третього порядку, „гамільтонізація" якого виллється у систему рівнянь Діксона.

3.1. Рівняння Діксона і рівняння Матісона у двовимірі.

Для узасаднення рівняння (31) придивімось ближче до системи рівнянь (25, 26, 28).

Річ 6 *У двовимірі рівняння (26) алгебрично рівносильне з таким:*

$$P = \frac{Pu}{u\cdot u}u + \frac{S'u}{u\cdot u}. \tag{32}$$

Для доведення складімо скісний добуток виразу (32) з вектором швидкості u, залучивши виказ змінної „спіну“ (29) та скориставшись взором спрощення (51):

$$\begin{aligned}(u\cdot u)\,(P\wedge u)_{nm} &= S'_{nk}u^k u_m - S'_{mk}u^k u_n = \sqrt{|g|}\,f'\left(\epsilon_{nk}u^k u_m - \epsilon_{mk}u^k u_n\right)\\ &= (u\cdot u)\sqrt{|g|}\,f'\epsilon_{nm} = (u\cdot u)S'_{nm} \qquad \heartsuit.\end{aligned}$$

Долучімо до системи рівнянь (25, 26, 28) іще дві величини, M та $\overline{M}$, разом з двома рівняннями, що їх означують:

$$M = \frac{Pu}{\|u\|}, \tag{33}$$

$$\overline{M} = \frac{P'u}{\|u\|} + \frac{Pu'}{\|u\|} - \frac{(u\cdot u')}{\|u\|^3}Pu. \tag{34}$$

Рівняння

$$\overline{M} = 0 \tag{35}$$

– це тотожна в'язь, яка є алгебричним наслідком системи (25, 28, 32). Щоб у цьому переконатися, досить стяти рівняння (25) зі швидкістю u, а рівняння (32) – з похідною від швидкості, u', пам'ятаючи про скісну симетрію тензорів кривини та „спіну“ та скориставши з переметної властивості (28) $\heartsuit$.

Величина $\overline{M}$ сприймається як похідна від величини M.

Тепер на многовиді, заданому рівняннями (28) та (33), виказ кількості руху (32) можна записати в другóму вигляді:

$$P = \frac{M}{\|u\|}u - \frac{Su'}{\|u\|^2}. \tag{36}$$

Рівняння (26), стяте з похідною u', з використанням рівняння (36), творить ще один наслідок:

$$S'u' + \frac{(u\cdot u')}{u\cdot u} Su' = 0. \tag{37}$$

Все ще перебуваючи на многовиді, заданому рівняннями (28) та (33), ще раз долучімо до системи рівнянь (25, 26) деяку нову величину $\overline{P}$ разом з рівністю, що її означує:

$$\overline{P} = M\left(\frac{u}{\|u\|}\right)' + 3\frac{(u\cdot u')}{(u\cdot u)^2} Su' - \frac{Su''}{u\cdot u}\,. \tag{38}$$

З огляду на властивість (37), разом з властивістю (35), всюди на многовиді (28) нову величину $\overline{P}$ можна сприймати, в рамцях системи (25, 26), як похідну від кількості руху (36):

$$P' - \overline{P} = 0\,. \tag{39}$$

Безпосереднім алгебричним наслідком рівняння (25), враховуючи (39) і (38), є рівняння (31).

Річ 7 *На многовиді, заданому рівняннями (28), (33), (35), (36), (38), (39), рівняння (31) є алгебрично рівноцінним із системою рівнянь (25, 26).*

Доведення. Щойно було вказано, як рівняння (31) випливає із системи Діксона. Навпаки, це ж саме рівняння (31), в термінах величини $\overline{P}$ з означення (38), записується як

$$\overline{P} = F\,, \tag{40}$$

що чинить утвір (25) в ототожненні (39) ♡.

Об'яснення 1 Вираз (36) запроваджує змінну кількості руху P замість похідної од швидкості, u', яка присутня у рівнянні (31). Виразом (38) запроваджується ще одна змінна, $\overline{P}$, замість другої похідної від швидкості, u'', що теж присутня в рівнянні (31). Ця процедура лежить в рамцях ідеології переписування рівнянь з вищими похідними в термінах рівнянь першого порядку, до якої, зокрема, відноситься й спосіб гамільтонізації в механіці Остроградського.

Об'яснення 2 Уклад (39) надає цікаву інформацію: він вказує на те, що для встановлення рівноцінності рівняння (31) зі системою Діксона (25, 26), яка є першого порядку, необхідно накинути на один порядок вищу в'язь, яка, виходячи з Речі 6 та виразу кількості руху (36), є рівнозначною з упохідненням рівняння (26).

Об'яснення 3 Укладом (35) вимагається збереження деякої комбінації, яка впроваджується виразом (33). Ця вимога є додатковою до рівняння (31).

Об'яснення 4 Ми ніде не використовували „інтеґральну" умову Матісона–Пірані, а тільки упохіднену від неї умову (28).

Об'яснення 5 Міркування, які завели до Речі 7, дослівно переносяться в чотиривимірний світ. Єдина ріжниця полягає у виказі Речі 6: там, поруч з рівнянням (32), з'являється додаткове рівняння $\epsilon_{nmkl}u^m S'^{kl} = 0$, природа якого пов'язана зі збільшенням свободи в системі (25, 26), коли її розглядати в чотиривимірі (гляди [16], уклад 9).

Річ 8 *Нехай в „рівнянні Матісона" (31)*

$$S = -\frac{\omega}{\|u\|}\,, \tag{41}$$

де ω є елементом об'єму. В цьому разі рівняння (31) перетворюється в рівняння Ойлера–Пуасона для функції Ляґранжа (22).

Доведення. Порівнюючи рівняння (23), вкупі зі співвідношенням (24), із рівнянням (31), вкупі з означенням (27), досить показати, що

$$F_n = \frac{\sqrt{|g|}}{\|u\|^3}\epsilon_{mq}R_{nkl}{}^q u^m u^l u^k\,, \tag{42}$$

якщо у виразі (27) замінити тензор крутня виразом (41). Иньшими словами, слід переконатися у справедливості співвідношення

$$(u\cdot u)R_{nq}{}^{kl}u^q\epsilon_{kl} = 2\epsilon_{mq}R_{nkl}{}^q u^m u^l u^k\,. \tag{43}$$

Виходячи зі взору спрощення (51), лівий бік повищої рівности, завдячуючи скісній симетрії тензора кривини, перетворимо так:

$$\begin{aligned}(u\cdot u)\,R_{nq}{}^{kl}u^q\epsilon_{kl} &= R_{nq}{}^{kl}u^q u_k\epsilon_{ml}u^m - R_{nq}{}^{kl}u^q u_l\epsilon_{mk}u^m\\ &= R_{nq}{}^{kl}u^q u_k\epsilon_{ml}u^m + R_{nq}{}^{lk}u^q u_l\epsilon_{mk}u^m\\ &= 2\epsilon_{ml}R_{nqk}{}^l u^m u^q u^k \qquad \heartsuit.\end{aligned}$$

3.2. Імпульсний виказ.

Систему рівнянь Діксона (25, 26) можна отримати безпосередньо із виразу Ойлера–Пуасона (14), скориставшись, як означеннями, виразами для кількості руху π та вищого імпульсу $\pi^{(1)}$ з укладу (21). Дійсно, із співвідношень (27) та (42), при запровадженні тензора крутня взором (41), одразу бачимо, що рівняння Ойлера–Пуасона (14) набуває вигляду (25), якщо покласти

$$P = -\pi\,. \tag{44}$$

Що ж до підрахунку виразу $P \wedge u$, скористаємося наслідком взору спрощення (49),

$$(u\cdot u')\,\epsilon_{nm} - u_n\epsilon_{km}u'^k + u_m\epsilon_{kn}u'^k = 0\,,$$

в такий спосіб:

$$(u\wedge\pi)_{nm} = \frac{\sqrt{|g|}}{\|u\|^3}\left(\epsilon_{km}u'^k u_n - \epsilon_{kn}u'^k u_m\right) = \frac{\sqrt{|g|}}{\|u\|^3}(u\cdot u')\,\epsilon_{nm} = S'_{nm}\,, \tag{45}$$

що творить рівняння (26).

Зауваження 2 *Тензор „спіну“ (41) можна виразити через поняття вищого імпульсу* $\pi^{(1)}$ *:*

$$S = \pi^{(1)}\wedge u\,. \tag{46}$$

Це випливає безпосередньо з означень (41), (21), та взору спрощення (51) $\heartsuit$.

Зауваження 3 *Величина* $Pu = -\pi u$ *є нічим иньшим, як означеною кривиною* $\tilde{k}$ *із утвору (20), яка, у свою чергу, є сталою руху для рівняння (14), якщо тільки кількості руху задати відповідними виразами з укладу (21).*

Це видко із другого виразу в укладі (21) $\heartsuit$.

Погляньмо тепер, як веде себе величина $M = \frac{Pu}{\|u\|}$ з укладу (33) на розв'язках рівняння (23), яке, у свою чергу, можна розглядати, як самостійно, так і разом з упохідненою умовою Матісона–Пірані (28). Віднаходимо таке:

Зауваження 4

1. *На в'язі, яка задана упохідненою умовою Матісона–Пірані (28), величина (33) є інтеґралом рівняння (23).*
2. *Величина (33) є сталою на розв'язках рівняння (23) тільки якщо* $k = 0$ *, або якщо*

$$sgn(g)\,k^2 - \sqrt{2}\,\frac{m\tilde{k}}{\|S\|} - K = 0 \tag{47}$$

(де величина $\|S\| = \sqrt{|S_{nm}S^{nm}|}$ *теж є постійною).*

Доведення. Упохіднивши (33), з огляду на Зауваження 3 та 1, одержимо

$$M' = -\frac{(u\cdot u')}{\|u\|^3}\tilde{k}\,,$$

так що пункт 1 вже випливає з рівняння в'язі (30), коли пригадати собі означення кривини (10).

Аби довести пункт 2 в часті, коли $k \neq 0$, але й надалі $M' = 0$, спочатку розв'яжімо рівняння (23) щодо найстаршої похідної:

$$\sqrt{|g|}\,\left(\frac{u''^k}{\|u\|^3} - 3\,\frac{(u\cdot u')\,u'^k}{\|u\|^5}\right) = m\,\frac{(u\cdot u)\,e^{nk}u'_n - (u'\cdot u)\,e^{nk}u_n}{\|u\|^3} - e^{nk}\mathcal{R}_n\,,$$

де $e^{mn} = \det[g_{pq}]\,g^{mk}g^{nl}\epsilon_{kl}$ означає протизмінний скісний символ Леві–Чивіти, а сила $\mathcal{R}$ означена виразом (24). Після стинання зі швидкістю u, беручи під увагу переметне правило $u'\cdot u' = -u\cdot u''$, яке є упохідненою умовою $u\cdot u' = 0$, отримуємо

$$\sqrt{|g|}\;(u'\cdot u') + m\,(u\cdot u)\,e^{nk}u'_n u_k - \sqrt{|g|}\,(u\cdot u)^2 K = 0\,. \tag{48}$$

Згідно з виразом для означеної кривини стежки (20), числимо:

$$\tilde{k}^2 = \mathrm{sgn}(g)\frac{(u\cdot u)(u'\cdot u') - (u\cdot u')^2}{\|u\|^6} = \mathrm{sgn}(g)\frac{(u\cdot u)(u'\cdot u')}{\|u\|^6}\,,$$

так що остаточно уклад (48) прибирає такий вид:

$$k^2 - m\tilde{k}\,\|u\| - \mathrm{sgn}(g)K = 0\,.$$

Тепер умова (47) випливає зі способу впровадження змінної крутня S_{nm} укладом (41) ♡.

4. *ДОДАТОК:* КОРИСНІ ВЗОРИ.

У двовимірі справедливими є наступні взори спрощення:

$$g_{mn}\epsilon_{lk} - g_{lm}\epsilon_{nk} + g_{km}\epsilon_{nl} = 0\,, \tag{49}$$

$$g_{(mn)}\epsilon_{lk} - g_{l\,(m}\epsilon_{n)\,k} + g_{k\,(m}\epsilon_{n)\,l} = 0\,, \tag{50}$$

$$(u\cdot u)\,\epsilon_{nm} - u_n\epsilon_{km}u^k + u_m\epsilon_{kn}u^k = 0\,, \tag{51}$$

$$\epsilon_{mn}\Gamma^l{}_{lk} - \epsilon_{ln}\Gamma^l{}_{mk} + \epsilon_{lm}\Gamma^l{}_{nk} = 0\,. \tag{52}$$

Взори (49) і (50) рівноцінні: антисиметризація взору (50) вздовж значків n, l, k творить взір (49) з множником $1/3$.

У (лже)ріманівському просторі є відомими такі укладu:

$$a'^{\,n} = \frac{da^n}{d\xi} + \Gamma^n{}_{lm} a^m u^l, \qquad a'_{\,n} = \frac{da_n}{d\xi} - \Gamma^m{}_{ln} a_m u^l\,, \tag{53}$$

$$\frac{\partial g_{mn}}{\partial x^k} = g_{ml}\Gamma^l{}_{kn} + g_{nl}\Gamma^l{}_{km}\,, \tag{54}$$

$$\frac{\partial}{\partial x^n}\sqrt{|g|} = \sqrt{|g|}\,\Gamma^l{}_{ln}, \qquad g = \det[g_{nm}]\,, \tag{55}$$

$$\left(\frac{1}{\|u\|^3}\right)' = -3\,\frac{u\cdot u'}{\|u\|^5}\,, \tag{56}$$

$$R_{kmn}{}^l = \frac{\partial \Gamma^l{}_{kn}}{\partial x^m} - \frac{\partial \Gamma^l{}_{mn}}{\partial x^k} + \Gamma^l{}_{mq}\Gamma^q{}_{kn} - \Gamma^l{}_{kq}\Gamma^q{}_{mn}\,. \tag{57}$$

Праця виконувалася за підтримки ґранту GAČR 201/09/0981 Чеської наукової фундації.

ПОКЛИКИ НА ЛІТЕРАТУРУ

[1] *Hill E. L.,* Phys. Rev. 1947. **72**. N 2. 143–149.

[2] *Yano K.,* Proc. Imp. Acad. Jap. 1940. **16**. 195–200.

[3] *Mathisson M.,* Acta Phys. Polon. 1937. **6**. Fasc. 3. 163–200.

[4] *Ragusa S., Bailyn M.,* Gen. Relat. Gravitation. 1995. **27.** No. 2. 163–169.

[5] *Plyatsko R., Stefanyshyn O.,* Acta. Phys. Pol. B. 2008. *39.* Fasc. 1. 23–24.

[6] *Natário J.,* Comm. Math. Phys. 2008. **281.** 387–400.

[7] *de Léon M., Rodrigues P. R.,* Generalized classical mechanics and field theory. – Amsterdam, Elsevier, 1985, xvi, 290 p.

[8] *Kawaguchi M.,* RAAG Memoirs. 1968. **4**. 578–592 (Misc. **6**. 86–100).

[9] *Logan J. D.,* Invariant variational principles. – New York, Academic Press, 1977, xvi, 172 p.

[10] *Мацюк Р.,* Пуанкаре-инвариантные уравнения движения в лагранжевой механике с высшими производными. дис.... к-та физ.мат. наук. Львов, 1984. 140 с.

[11] *de León M, Rodrigues P. R.,* C. R. Acad. Sc. Paris. Sér. II. 1985. **301**. n° 7. 455–458.

[12] *Matsyuk R. Ya.,* SIGMA. 2008. **4**. 016. DOI: 10.3842/SIGMA.2008.016. http://www.emis.de/journals/SIGMA/

[13] *Мацюк Р. Я.,* В кн.: Граничные задачи математической физики. Киев, Наукова думка, 1981. 79–81.

[14] *Мацюк Р. Я.,* В зб.: Мат. методы и физ.-мех. поля. 1982. Вып. 16. 84–88.

[15] *Dixon W. G.,* Proc. Roy. Soc. London. Ser. A. 1970. **314**. 499–527.

[16] *Мацюк Р. Я.,* Фізичний збірник НТШ. 2006. т. 6. 206–114.

VARIATIONALITY WITH SECOND DERIVATIVES, RELATIVISTIC UNIFORM ACCELERATION, AND THE "SPIN"–CURVATURE INTERACTION IN TWO–DIMENSIONAL SPACE-TIME

Roman MATSYUK

Institute for Applied Problems in Mechanics and Mathematics
3 b Naukova St., L'viv, Ukraine

A variational formulation for the geodesic circles in two–dimensional Riemannian manifold is discovered. Some relations with the uniform relativistic acceleration and the one–dimensional "spin"–curvature interaction is investigated.